विवर्जनात् । तैलस्य वर्जनादेव सुन्दराङ्गः प्रजायते । कटुतैलपरित्यागात् शत्रुनाशः प्रजायते । लभते सन्ततिं दीर्घां स्थालीपाकमभक्षयन् । सदा मुनिः सदायोगी मधुमांसस्य वर्जनात् । निराधिर्नीरुगोजस्वी विष्णुभक्तश्च जायते । एकान्तरोपवासेन विष्णुलोकमवाप्नुयात् । धारणान्नखलोम्नाञ्च गङ्गास्नानं दिने दिने । ताम्बूलवर्जनाद्भोगी रक्तकण्ठश्च जायते । घृतत्यागात् सुलावण्यं सर्वस्निग्धवपुर्भवेत् । फलत्यागेन मतिमान् बहुपुत्रश्च जायते । नमोनारायणायेति नत्वाऽनशनजं फलम् । पादाभिवन्दनाद्विष्णोर्लभेद्गोदानजं फलम् । एवमादिव्रतैः पार्थ ! तुष्टिमायाति केशवः । "अत्रैव यतिमधिकृत्य काठकगृह्यम् । "एकरात्रं वसेत् ग्रामे नगरे पञ्चरात्रकम् । वर्षाभ्योऽन्यत्र वर्षासु मासांश्च चतुरो वसेत्" । एतदशक्तविषयम् । "ऊर्द्ध्वं वार्षिकाभ्यां मासाभ्यां नैकस्थानवासी" इति शङ्खोक्तेः । "चातुर्मास्यगते या (द्वितीया) तु" ति०त० अनध्यायोक्तौ

चातुर्मास्यद्वितीया स्त्री "आषाढे फाल्गुनोर्जेषे या द्वितीया विधुक्षये । चातुर्मास्यद्वितीयास्ताः प्रवदन्ति महर्षयः" इति स्मृत्युक्ते आषाढादिद्वितीयाचतुष्के

चातुर्य्य न० चतुरस्य भावः ष्यञ् । चतुरतायां दक्षतायाम् "चातुर्य्यमुद्धतमनोभवया रतेषु" सा० द० "संभोगस्नेहचातुर्य्यैर्हावलास्यमनोहरैः" भा० आ० ३९०५ ।

चातुर्वर्ण्य न० चत्वारो ब्राह्मणादयोवर्णा एव स्वार्थे ष्यञ् । ब्राह्मणादिषु चतुर्षु १वर्णेषु "चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टमिति" गीता । भावे—ष्यञ् । २चतुर्वर्णधर्म्मे । वर्णभेदेन धर्म्मभेदाः शङ्खेन दर्शिताः यथा ।

"चातुर्वर्ण्यहितार्थाय शङ्खः शास्त्रमथाकरोत् । यजनं याजनं दानं तथैवाध्यापनक्रियाम् । प्रतिग्रहञ्चाध्ययनं विप्रः कर्माणि कारयेत् । दानमध्ययनञ्चैव यजनञ्च यथाविधि । क्षत्रियस्य तु वैश्यस्य कर्मेदं परिकीर्त्तितम् । क्षत्रियस्य विशेषेण प्रजानां परिपालनम् । कृषिगोरक्षवाणिज्यं वैश्यस्य परिकीर्त्तितम् । शूद्रस्य द्विजशुश्रूषा सर्व्वशिल्पानि चाप्यथ । क्षमा सत्यं दमः शौचं सर्व्वेषामविशेषतः । ब्राह्मणः क्षत्रियो वैश्यस्त्रयोवर्णा द्विजातयः । तेषां जन्म द्वितीयन्तु विज्ञेयं मौञ्जबन्धनम् । आचार्य्यस्तु पिता प्रोक्तः सावित्री जननी तथा । ब्रह्मक्षत्रविशाञ्चैव मौञ्जीबन्धनजन्मनि । विप्राः शूद्रसमास्तावद्विज्ञेयास्तु विचक्षणैः । यावद्वेदे न जायन्ते द्विजाज्ञेया स्तु तत्परम्" । "ब्राह्मणः क्षत्रियोवैश्यः शूद्रश्चेति वर्णाश्चत्वारः । तेषामाद्याद्विजातयः । तेषां निषेकाद्यः श्मशानान्तो मन्त्रवत् क्रियासमूहः । तेषाञ्च धर्माः, ब्राह्मणस्याध्यापनं क्षत्रियस्य शस्त्रनिष्ठता वैश्यस्य पशुपालनं शूद्रस्य द्विजातिशुश्रूषा । द्विजानां यजनाध्ययने । अथैतेषां वृत्तयः ब्राह्मणस्य याजनप्रतिग्रहौ, क्षत्रियस्य क्षितित्राणं, कृषिगोरक्षवाणिज्यकुसीदयोनिपोषणानि वैश्यस्य, शूद्रस्य सर्वशिल्पानि । आपद्यनन्तरा वृत्तिः" विष्णुस० ।

चातुर्होतृक पु० चतुर्होतृप्रतिपादकग्रन्थस्य व्याख्यानः ऋदत्वात् ठक् । चतुर्होतृप्रतिपादकग्रन्थव्याख्याने । चतुर्होतॄणां कर्म्म अण् । चातुर्होत्र चतुर्णां होतॄणां कर्मणि । चतुर्होतृशब्दे उदा० ।

चातुष्टय पु० चतुष्टयं कलापसूत्रवृत्तिं वेत्ति अधीते वा अण् । "सूत्राच्च कोपधात्" पा० कोपधात् प्रत्ययस्य लुकोविधानात् अस्य च कोपधत्वाभावात् न लुक् । चतुष्टय वृत्त्यभिज्ञे

चातुष्प्राश्य न० चतुर्भिरध्वर्य्युब्रह्मादिभिर्ऋत्विग्भिः प्राश्यम् ततः स्वार्थेऽण् । चतुर्णामृत्विजां भोजनपर्य्याप्ते ओदने । "चातुष्प्राश्यमोदनं पचन्ति" शत०ब्रा०२।१।४।४। "दर्शपौर्णमासानीजानोदक्षिणाग्निपक्वं चातुष्प्राश्यं ब्राह्मणान् भोजयेत्" का० श्रौ० ४।६।१० ।

चात्र न० चाय—करणे ष्ट्रन् । अग्निमन्थनयन्त्रावयवभेदे । अग्न्युद्धारशब्दे ६३ पृष्ठे दृश्यम् । तत्र च पृष्ठे चत्रमिति पाठः प्राचीनमुद्रितग्रन्थपाठानुसारेण प्रमादात् मुद्रितः सर्व्वत्र चात्रमित्येव पाठः साधुः का० श्रौ० ४।८।२६ सूत्रभाष्ये तत्स्वरूपादिकम् कर्क आह ।

"अग्रे पुरस्तात् प्रत्यङ्मुखे स्थिते मन्थनं कुर्य्यात् । तत्र च प्रथममधरारणिमुत्तारण्यां निधाय उत्तरारण्या ईशानदिग्भागादष्टाङ्गुलदीर्घं द्व्यङ्गुलविपुलं प्रमन्थं छित्त्वा तस्य मूलं चात्रबुध्ने प्रवेश्य अधरारण्या मूलादष्टाङ्गुलं त्यक्त्वा अग्राच्च द्वादशाङ्गुलं त्यक्त्वा तदन्तराले अङ्गुलचतुष्टयपरिमिते पूर्वारण्यन्ते मन्थानं कृत्वा चात्रबुध्नप्रोतस्य प्रमन्थस्याग्रं तत्र निधाय चात्राग्रकीलकाग्रस्योपर्य्युदगग्रामौवीलीं निधाय यन्त्रं चारयित्वा चात्रं नेत्रेण प्रदक्षिणं त्रिर्वेष्टयित्वा तथा मन्थनं कुर्यात् यथा जातोऽग्निः प्राच्यां पतति तत्र यजमानः प्राङ्मुखो यन्त्रधारणं करोति पत्नी चात्रं